

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مشکل الحدیث

سید محمد کاظم طباطبائی

مشکل الحدیث

پدیدآورنده: سید محمد کاظم طباطبائی

زمان پدیدآورنده: معاصر

محل نشر: قم

ناشر: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۴۰۰

تعداد جلد: ۱

تعداد صفحه: ۱۸۶

قطع: وزیری

زبان: فارسی

رده بندی کنگره: BP۱۰۹

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۰۷-۱۶۷-۷

فهرست مطالب

پیش‌گفتار

درس یکم: تعریف، جایگاه و پیشینه «مشکل الحدیث»

اهداف درس... ۱۵

درآمد... ۱۵

تعریف «حدیث مشکل»... ۱۶

نسبی بودن مشکل... ۱۸

اصطلاح‌های مربوط به «حدیث مشکل»... ۱۸

تعریف و جایگاه دانش «مشکل الحدیث»... ۱۹

پیشینه دانش مشکل الحدیث... ۲۰

چکیده... ۲۳

پرسش و پژوهش... ۲۳

درس دوم: منابع اختصاصی احادیث مشکل

اهداف درس... ۲۴

درآمد... ۲۴

الف - کتاب‌های شیعی... ۲۵

یک. معانی الأخبار... ۲۵

نمونه اول: باب معنی قول علی بن الحسین علیه السلام: «وَيْلٌ لِمَنْ آحَادُهُ أَعْشَارَهُ»... ۲۵

نمونه دوم: «أَيُّمَا رَجُلٍ تَرَكَ دِينَارَيْنِ فَهُمَا كَيْ بَيْنَ عَيْنَيْهِ»... ۲۶

دو. مصابيح الأنوار في حل مشكلات الأخبار... ۲۷

نمونه: حضور امامان عليهم السلام در هنگام مرگ... ۲۹

کتاب‌های دیگر... ۳۰

ب - کتاب‌های اهل سنت... ۳۰

یک. شرح مشکل الآثار... ۳۰

دو. مشکل الحديث و بيانه... ۳۱

نمونه: «الْحَجَرُ الْأَسْوَدُ يَمِينُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ»... ۳۱

سه. كشف المشكل ابن جوزي... ۳۲

نمونه: «الْمَيْتُ يُعَذَّبُ بِكُأَةِ أَهْلِهِ»... ۳۲

چکیده... ۳۳

پرسش و پژوهش... ۳۳

درس سوم: منابع عمومی احادیث مشکل (۱)

اهداف درس... ۳۴

درآمد... ۳۴

۱. شرح کتاب‌های حدیثی... ۳۴

الف - شرح‌های شیعی... ۳۴

شرح‌های کتب اربعه... ۳۵

یک. لوامع صاحبقرانی... ۳۵

دو. مرآة العقول... ۳۷

سه. شرح‌های نهج البلاغه... ۳۸

چهار. شرح دیگر کتاب‌ها... ۳۸

ب - شرح‌های اهل سنت... ۳۸

یک. فتح الباری بشرح صحیح البخاری... ۳۹

دو. شرح نووی بر صحیح مسلم... ۴۰

سه. شرح سیوطی بر سنن النسائی... ۴۰

نمونه: حدیث دوازده خلیفه... ۴۰

چکیده... ۴۳

پرسش و پژوهش... ۴۳

درس چهارم: منابع عمومی احادیث مشکل (۲)

اهداف درس... ۴۴

۲. حاشیه‌ها و بیان‌ها... ۴۴
- نمونه: «بَاهِتُوهُمُ»... ۴۵
۳. چهل حدیث‌ها... ۴۶
- نمونه: «عَلَى صَوْرَتِهِ»... ۴۷
۴. تکنگاری‌ها، رساله‌ها و مقاله‌ها... ۴۸
- نمونه‌ها... ۵۰
- چکیده... ۵۳
- پرسش و پژوهش... ۵۳
- درس پنجم: زمینه‌های پدیداری مشکل
- اهداف درس... ۵۴
- درآمد... ۵۴
- یک. آسیب‌های دامنگیر حدیث... ۵۴
- دو. غرابت یا چندمعنایی واژه... ۵۵
- نمونه: احتشام... ۵۶
- سه. پیچیدگی یا ابهام ساختار جمله... ۵۶
- چهار. وجود اصطلاح... ۵۷
- پنج. بیان مجازی... ۵۷
- شش. جدا افتادن از قرینه‌ها... ۵۸
- هفت. اختلاف و ناسازگاری درونی... ۵۹
- هشت. تعارض و ناسازگاری بیرونی... ۶۰
- نه. والایی محتوا... ۶۲
- ده. تخصّصی بودن مضمون... ۶۳
- چکیده... ۶۴
- پرسش و پژوهش... ۶۴
- درس ششم: فرآیند تبیین حدیث مشکل
- اهداف درس... ۶۵
- درآمد... ۶۵
- مرحله نخست: شناسایی مشکل و خاستگاه آن... ۶۵
- مرحله دوم: گردآوری نسخه‌ها و احادیث مشابه و مرتبط... ۶۶
- مرحله سوم: گردآوری تبیین‌ها و راه‌حل‌های موجود... ۶۸
- مرحله چهارم: اندیشه‌ورزی و نقادی... ۶۹
- مرحله پنجم: گزینش رأی نهایی... ۶۹
- مرحله ششم: نگارش و ویرایش... ۷۰

نمونه: ابلهان بهشتی... ۷۱

چکیده... ۷۶

پرسش و پژوهش... ۷۶

درس هفتم: واژه‌های دشوار حدیث

اهداف درس... ۷۷

درآمد... ۷۷

زمینه‌های پیدایش واژه‌های دشوار... ۷۷

یک. شهرت و غلبه یک کاربرد... ۷۸

دو. دگرگونی کاربرد... ۷۹

سه. ظرافت معنایی واژه‌های مترادف... ۸۰

چهار. داد و ستد زبانی... ۸۱

نمونه: «الباق»... ۸۱

پنج. ناآشنایی با مصداق... ۸۲

نمونه: «رطل»... ۸۳

یادآوری... ۸۴

نمونه: «رَبِّ»... ۸۵

چکیده... ۸۶

پرسش و پژوهش... ۸۷

درس هشتم: پیچیدگی ساختار و ترکیب حدیث

اهداف درس... ۸۸

درآمد... ۸۸

یک. ساختار کلی جمله... ۸۸

نمونه اول: حَمَامٌ كَرَدْنَ رَوْزَانَهُ... ۸۹

نمونه دوم: «اتَّيِدُ تُصِبُ أَوْ تَكْدُ»... ۸۹

نمونه سوم: «لَمْ يُؤْتِهِ اللهُ»... ۹۰

نمونه چهارم: ذَبِحَ مُحْرَمٌ... ۹۲

دو. ساختار جزئی عبارت... ۹۳

نمونه: «عقل عن الله»... ۹۳

تحلیل معنا... ۹۶

چکیده... ۹۷

پرسش و پژوهش... ۹۷

درس نهم: دشواری فهمی اصطلاح‌ها و ظرافت‌های ادبی

اهداف درس... ۹۸

درآمد... ۹۸

اصطلاح... ۹۸

مشکل معنایابی اصطلاح... ۹۹

بیان مجازی... ۱۰۰

شیوه معنایابی اصطلاح و مجاز... ۱۰۱

نمونه اول: أم الكتاب... ۱۰۳

نمونه دوم: صلاة... ۱۰۳

نمونه سوم: وضو... ۱۰۴

نمونه چهارم: خفة العارض... ۱۰۴

نمونه پنجم: قطع زبان... ۱۰۵

نمونه ششم: گردن درازی... ۱۰۶

چکیده... ۱۰۷

پرسش و پژوهش... ۱۰۷

درس دهم: دوری از فضای صدور حدیث

اهداف درس... ۱۰۹

درآمد... ۱۰۹

بیان مشکل... ۱۰۹

در نظر گرفتن فضای سیاسی... ۱۱۰

نمونه اول: پرهیز از خلافت... ۱۱۰

نمونه دوم: خودستایی... ۱۱۳

توجه به وضعیت اقتصادی... ۱۱۷

تفاوت فرهنگی - اجتماعی... ۱۱۸

نمونه: «لا أبا لك» و «ثكلتك أمك»... ۱۱۸

چکیده... ۱۱۹

پرسش و پژوهش... ۱۲۰

درس یازدهم: ناسازگاری با احادیث دیگر

اهداف... ۱۲۱

درآمد... ۱۲۱

نمونه اول: سود گرفتن از مؤمن... ۱۲۱

نمونه دوم: ستایش فقر... ۱۲۶

دعای جامع رفاه... ۱۳۱

چکیده... ۱۳۲

پرسش و پژوهش... ۱۳۳

درس دوازدهم: ناسازگاری حدیث با دیگر دانسته‌ها

اهداف درس... ۱۳۴

درآمد... ۱۳۴

نمونه: خرد زنان... ۱۳۵

تبیین شبهه‌ها... ۱۳۶

پاسخ‌ها... ۱۳۷

تبیین اول: جعلی بودن... ۱۳۷

تبیین دوم: ضعف سندی... ۱۳۸

تبیین سوم: بی‌اعتباری ظن... ۱۳۹

تبیین چهارم: قضیه شخصی... ۱۴۰

تبیین پنجم: کاستی عقل تجربی... ۱۴۱

تبیین ششم: اقتضای نظام احسن... ۱۴۲

چکیده... ۱۴۴

پرسش و پژوهش... ۱۴۴

درس سیزدهم: والایی و تخصصی بودن محتوا

اهداف درس... ۱۴۵

درآمد... ۱۴۵

نمونه اول: استغفار و توبه معصومان علیهم السلام... ۱۴۶

تبیین‌های گوناگون... ۱۴۷

یک. توبه آموزشی... ۱۴۷

دو. توبه تشریفاتی... ۱۴۹

سه. توبه از ترک اولی... ۱۴۹

چهار. توبه خوف... ۱۴۹

پنج. توبه از غفلت... ۱۵۰

شش. توبه از خطورات نفسانی... ۱۵۱

هفت. توبه از کاستی انسانی در سنجش با خدا... ۱۵۱

نمونه دوم: احادیث طینت... ۱۵۳

چکیده... ۱۵۵

پرسش و پژوهش... ۱۵۵

درس چهاردهم: تعامل با احادیث تبیین نشده

اهداف درس... ۱۵۶

درآمد... ۱۵۶

راهکارهای رویارویی با احادیث مشکل: ۱۵۶

- مرحله اول: انکار نکردن... ۱۵۶
- نمونه: معجزه معصوم علیه السلام... ۱۵۸
- مرحله دوم: تبیین یا تأویل... ۱۵۹
- نمونه: نکوهش اشعث... ۱۵۹
- مرحله سوم: نقادی حدیث... ۱۶۰
- نمونه معیار استوار: آفرینش خدا!!!... ۱۶۱
- نمونه معیار ناستوار: پاداش گران برای کار کوچک... ۱۶۲
- مرحله چهارم: رد علم... ۱۶۳
- نمونه: احادیث جبر... ۱۶۵
- نکته: اندک بودن احادیث انکارپذیر... ۱۶۶
- چکیده... ۱۶۷
- پرسش و پژوهش... ۱۶۷
- درس پانزدهم: فرآیند تبیین حل مشکل در «نِیَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ»
- اهداف درس... ۱۶۸
- درآمد... ۱۶۸
- معنای حدیث... ۱۶۸
- تشکیل خانواده حدیث... ۱۶۹
- تبیین‌ها و نقدها... ۱۷۰
- تبیین برگزیده... ۱۷۳
- چکیده... ۱۷۵
- پرسش و پژوهش... ۱۷۵
- فهرست منابع و مآخذ

گفتار و رفتار معصومان علیهم السلام، در پی برنمودن معرفتی دینی، راهنمایی عملی، پاسخ به پرسشی عام یا خاص، زدودن شبهه یا ارشاد فرد و اجتماع بوده است. بیشتر این گفتارها برای عموم مخاطبان در تمام دوره‌ها، قابل فهم و پذیرش است؛ هر چند در تناسب با اختلاف سطح فهم مخاطبان، معارف عرضه شده نیز ساده یا مشکل می‌نماید. افزون بر این، تغییر تدریجی جامعه و تطور فرهنگ و ادبیات مسلمانان از زمان صدور تا کنون، فاصله‌هایی را میان دریافت‌کنندگان حدیث و گویندگان و راویان آن پدید آورد. این همه سبب دیریابی مفاهیم برخی احادیث و بروز مشکل در دستیابی به مقصود معصوم در دوره‌های پسینی گشت.

این دسته از روایات که فهم آنها دشوار بوده و جای دادن‌شان در منظومه معرفت دینی و گاه سازگار کردن آنها با دیگر آموزه‌ها، نیاز به تأمل و تعمق دارد، «حدیث مشکل» نامیده می‌شوند. روایات مشکل، بر پایه سبب و زمینه پدیداری مشکل، گوناگون‌اند و سطح دشواری آنها نیز متفاوت است. برای فهم این روایات، افزون بر تسلط به دانش فقه الحدیث، به برخی مهارت‌ها و راهکارها نیاز داریم که دانش «مشکل الحدیث» را شکل می‌دهند. با بهره‌گیری از این دو دانش می‌توانیم به مفهوم صحیح روایات مشکل و مراد اصلی گویندگان آنها دست یابیم.

این نوشته در پی آن است که گونه‌های متفاوت حدیث مشکل را بکاود و با ارائه نمونه‌های متعدد، راه‌های دستیابی به مقصود معصومان علیهم السلام را به حدیث‌پژوهان بنمایاند. امید که نگاشته پیش رو، بيمودن این مسیر پر پیچ و خم را آسان کند.

در پایان، از همه همکاران گرامی‌ام که مرا در نگارش این اثر یاری کردند تشکر می‌کنم. دوست عزیز و گرامی‌ام حجة الاسلام والمسلمین عبدالهادی مسعودی، افزون بر ارزیابی کتاب، جایگاهی شایسته و منحصر به فرد در پیدایش و پیرایش بسیاری از متون کتاب داشت. اندیشمند فرهیخته آقای محمد باقرزاده اشعری که، کتاب را ویراست و آقایان محمّدباقر نجفی و همکارانش که حروفچینی و نشر کتاب را به عهده گرفتند. همچنین از مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور سپاسگزاری می‌کنم که پشتیبانی مالی طرح را به عهده داشت. از خدای بزرگ، توفیق همه این عزیزان و پذیرش این تلاش خرد را به فضل و کرمش خواهانم.

سید محمّد کاظم طباطبایی

رمضان المبارک ۱۴۴۲

اردیبهشت ۱۴۰۰

درس یکم:

تعریف، جایگاه و پیشینه «مشکل الحدیث»

اهداف درس

انتظار می‌رود که فراگیرنده در پایان این درس بتواند:

- حدیث مشکل را تعریف و نسبی بودن آن را تبیین کند؛

- برخی اصطلاح‌های ناظر به حدیث مشکل را بر شمرد؛

- پیشینه، جایگاه، وظیفه و گستره دانش مشکل الحدیث را بیان نماید.

درآمد

درک حدیث و دستیابی به مقصود اصلی آن، گاه با دشواری‌هایی همراه است، چندان که از تجربه‌هایی متعدد و متنوع در باره احادیثی می‌توان سخن گفت که مفهوم آنها زود و آسان به دست نیامده و در راه نیل به معنایی مقبول از آنها، راهی دشوار و دراز پیموده شده است. به سخن دیگر، مفهوم برخی احادیث، دچار ابهام و پوشیدگی است و مقصود گوینده آنها به دشواری نزد مخاطب دانسته می‌شود.

دشواری معنای حدیث، گاه به دلیل دستیاب نشدن معنای درست واژگان و اصطلاحات به کار رفته در آن، گاه به دلیل ترکیب پیچیده نحوی یا بلاغی آن، و گاه به دلیل جدا افتادگی حدیث از فضا و اسباب صدورش یا دور افتادگی از احادیث مشابه و هم خانواده‌اش است، همچنان که گاه، حدیثی به سبب محتوای عمیق، ظریف و دیرپاب، به گونه‌ای است که مخاطب عادی، مضمون والای آن را به سادگی در نمی‌یابد.

